

Галицька О. К.,
старший викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ МОРІВ ТА ІНШИХ ВОДНИХ ДЖЕРЕЛ

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AT INVESTIGATION OF POLLUTION OF THE SEAS AND OTHER WATER SOURCES

У статті досліджуються проблеми, пов'язані з розслідуванням окремих видів екологічних злочинів. Значна увага приділяється особливостям розслідування забруднення морів та інших водних джерел. Проведено аналіз використання спеціальних знань під час розслідування забруднення морів та інших водних джерел. Розглянуті процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів, питання призначення судових експертиз.

Ключові слова: екологічні злочини, забруднення морів та інших водних джерел, тактика проведення типових слідчих (розишуківих) дій, використання спеціальних знань, проведення та призначення судових експертиз.

В статье исследуются проблемы, связанные с расследованием отдельных видов экологических преступлений. Значительное внимание уделяется особенностям расследования загрязнения морей и других водных источников. Проведен анализ использования специальных знаний при расследовании загрязнения морей и других водных источников. Рассмотрены процессуальные и непроцесуальные формы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений, вопросы назначения судебных экспертиз.

Ключевые слова: экологические преступления, загрязнение морей и других водных источников, тактика проведения типовых следственных (розыскных) действий, использование специальных знаний, проведение и назначение судебных экспертиз.

The article examines the problems associated with the investigation of certain types of environmental crime. Considerable attention is paid to the peculiarities of the investigation of pollution of the seas and other water sources. The analysis of the use of special knowledge at investigation of pollution of the seas and other water sources. Considered procedural and non-procedural forms of use of special knowledge in the investigation of environmental crimes, the appointment of forensic examinations.

Key words: environmental crime, pollution of seas and other water sources, tactics of the standard investigation (investigation) activities, use of expert knowledge, appointment of forensic examinations.

Розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел, як і будь-якого іншого кримінального правопорушення, потребує застосування спеціальних знань. Використання спеціальних знань значно розширює можливості органів досудового розслідування, сприяє результативності виконання покладених на них функцій. Тому питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел потребує належного опрацювання.

Проблеми розслідування окремих видів екологічних злочинів були предметом дослідження М.О. Духно, В.В. Єгошина, Ю.Г. Корухова, Г.А. Матусовського, А.Є. Меркурісова, А.М. Плешакова, А.П. Резван, М.В. Свердловкова, М.О. Селіванова, М.П. Яблокова та інших.

Теоретичною базою дослідження у сфері розслідування забруднення морів та інших водних джерел є праці О.М. Архіпова, Л.А. Іванової, В.І. Карагодіна, С.О. Книженка, В.В. Лаврищенка, В.В. Лаврищева, О.В. Мельника, О.В. Одерія, О.В. Ринкової, М.В. Руденка, С.А. Рузметова, А.В. Сибірського, Р.І. Сибірної, Л.Л. Стасюка, Ю.М. Туровца, В.А. Чугаєва, де розглядалися питання методики розслідування екологічних злочинів, криміналістичної характеристики екологічних злочинів, першочергового етапу розслідування екологічних злочинів та

інші аспекти. Проте питання вдосконалення процедури розслідування екологічних злочинів з використанням спеціальних знань, пов'язаних саме з забрудненням морів та інших водних джерел, на даний час є не достатньо розробленим.

Метою статті є визначення особливостей використання спеціальних знань і проведення та призначення судових експертиз під час розслідування забруднення морів та інших водних джерел.

Однією з причин низької ефективності розслідування порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел є те, що працівники слідчих та оперативних підрозділів усе ще не готові до дієвого розслідування й розкриття таких злочинів.

Слідчий, розслідуючи кримінальну справу про злочин проти довкілля, стикається із необхідністю використання спеціальних знань мінімум у двох галузях: техніки та екології [9].

Слід зазначити, що під час розслідування окремих порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел виникає потреба залучити до проведення слідчих дій спеціалістів різних профілів.

Однією з процесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел є проведення експертиз. Як зазначають С.П. Дідковська, Н.І. Клименко та В.К. Лисиченко, слідчий при підготовці до призначення судових

експертиз повинен виокремити обставини справи, які підлягають дослідженню; визначити завдання та вид експертизи; зібрати необхідні матеріали для дослідження; обрати експертний заклад чи експерта; процесуально оформити призначення експертизи та направити постанову експерту [5, с. 32]. З місця забруднення відбираються проби води, підводного ґрунту (з центрального вузла та інших віддалених місць), рослин, загиблої риби або тварин, з підприємства – проби забруднюючих речовин і проби рідини, відходів після очищення.

Матеріали слідчо-судової практики свідчать про те, що при вирішенні цих питань виникають неабиякі труднощі, тому слідчому доцільно звертатися за допомогою до фахівців.

Наприклад, при розслідуванні порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел слідчий для встановлення виду використаних хімікатів та їхніх якісних показників призначає судово-хімічну експертизу.

З-поміж основних питань, які можуть бути поставлені експертам судово-хімічної експертизи, є, наприклад, такі: 1) чи є надані для дослідження об'єкти хімікатами; 2) до якого виду препаратів вони належать; 3) чи належать агрохімікати, вилучені з різних місць, до одного виду; 4) які якісні показники цих хімікатів.

Аналіз матеріалів слідчої практики дає підстави стверджувати, що при розслідуванні злочинів про забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів у слідчого виникає необхідність застосовувати спеціальні знання з кількох галузей. У таких випадках доцільно призначати комплексні експертизи: санітарну й технічну, ветеринарну та біологічну, іхтіологічну й медичну, екологічну та експертизу речовин і матеріалів, гідротехнічну й хімічну тощо. Комплексні експертизи дають органам розслідування можливості для глибшого та всебічного вивчення об'єктів експертного дослідження [10, с. 229].

Ознаки заподіяння шкоди здоров'ю людині внаслідок забруднення атмосферного повітря, водою, моря фіксуються у висновках медичних установ після призначення судово-медичних експертиз потерпілих. Наявність значної шкоди визначається на основі врахування ознак, що вказують на наявність в організмі шкідливих речовин, які потрапили через дихальні органи, шкіру, органи травлення. Зауважимо, що на практиці виявлення цих слідів становить неабиякі труднощі, пов'язані зі встановленням причинно-наслідкових зв'язків.

У медичній літературі розглядаються проблеми встановлення причинності тільки специфічних хвороб, що мають джерело походження, яке можна розпізнати. Зазначається, що типові (загальнопоширені) хвороби (серцево-судинні, респіраторні вірусні інфекції тощо) мають змішаний механізм виникнення й вплив навколишнього природного середовища на їхній розвиток становить від 20 до 30 відсотків [2, с. 26].

Для встановлення причинного зв'язку події злочину зі специфічними захворюваннями необхідно встановити шкідливі речовини, що спричинили

захворювання, хімічні аспекти їхньої дії, визначити можливі шляхи та час попадання в організм, належність цих речовин певному джерелу емісії.

Встановлення таких зв'язків має ґрунтуватися на результатах екологічного моніторингу щодо перевищення гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин та інших норм, інформації про кількість і якість викидів (скидів) шкідливих речовин підприємствами, медичних висновках про характер захворювання та можливі причини його виникнення.

Під час розслідування порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел слідчий для отримання інформації про причини забруднення, наявність відхилень від установлених норм повинен ознайомитися з матеріалами державної екологічної експертизи. Згідно з вимогами Закону України «Про екологічну експертизу» державна екологічна експертиза проводиться для запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, визначення ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. Закон передбачає проведення державної екологічної експертизи для тих видів діяльності й об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Об'єктами державної екологічної експертизи є: а) державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку й розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей народного господарства; б) проекти генеральних планів населених пунктів, схем генеральних планів промислових вузлів, інша передпланова й передпроектна документація; в) інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування, проектне будівництво нових та розширення, реконструкція діючих підприємств, інших об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; г) проекти нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки; д) документація з впровадження нової техніки, технологій, матеріалів і речовин, які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей. Висновки експертів, які проводять державну екологічну експертизу, обов'язкові для підприємств-замовників. Як зазначається в криміналістичній літературі, державна екологічна експертиза є обов'язковим заходом охорони навколишнього природного середовища, що передують прийняттю господарських рішень, здійснення яких може вплинути на навколишнє природне середовище.

Об'єкт судово-екологічної експертизи ширший за об'єкт державної екологічної експертизи [11, с. 198]. Слушним є поділ судових експертиз на дві групи, запропонований В.Г. Грузковою: 1) експертизи, спрямовані на ототожнення об'єкта (ідентифікаційні); 2) експертизи, не пов'язані з ідентифікацією (встановлення належності об'єкта до певної групи; діагностичні, пов'язані з визначенням природи об'єкта, придатності його для ідентифікації, походження та часу виникнення, механізму утворення; ситуаційні експертизи для з'ясування механізму та сукупності обставин події, її учасників та ролі кожного з них) [4, с. 77].

Водночас А.П. Резван залежно від об'єкта експертного дослідження під час розслідування забруднень навколишнього природного середовища виокремлює три групи експертиз: 1) експертизи стану людини, тварин, рослин; 2) експертизи, що призначаються для дослідження питань техніко-технологічного стану безпосередніх джерел забруднення, якості будівництва й монтажу технологічного устаткування та окремих очисних споруд; 3) експертизи, що призначаються для дослідження слідів, які виникли внаслідок зміни фізичних чи хімічних властивостей предметів, речовин промислового виробництва [1, с. 39].

Заслуговує на увагу розроблена М.А. Духном та Ю.Г. Коруховим класифікація експертиз, які призначаються під час розслідування екологічних злочинів:

- експертизи, що встановлюють характер і розмір спричиненої шкоди;
- експертизи, що встановлюють причини злочину;
- експертизи, що встановлюють окремі обставини злочину (час, місце тощо);
- радіційні експертизи, що призначаються в разі розслідування аналогічних видів злочинів (трасологічні, балістичні тощо) [6, с. 17].

Така класифікація не є беззаперечною, адже одна експертиза може бути віднесена водночас до кількох груп.

Аналіз наукової літератури, результатів проведених досліджень дав змогу визначити такі групи експертиз:

- 1) екологічна експертиза та експертизи екологічної спрямованості;
- 2) технічні експертизи;
- 3) криміналістичні експертизи;
- 4) інші експертизи.

До першої групи доцільно віднести судово-екологічну експертизу. Зауважмо, що клас судово-екологічної експертизи нині тільки формується, тому її чіткої класифікації немає. На думку А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської, до цього класу слід віднести експертизу середовища, біоценозу, ефективності охорони природних ресурсів, флори й фауни [3, с. 84]. Водночас автори не внесли до цього переліку питання, що стосуються захисту життя та здоров'я людини.

В юридичній літературі зазначається, що предметом судово-екологічної експертизи є обставини, які можуть бути встановлені на основі спеціальних знань екологічної науки. Завданням такого експертного дослідження є встановлення фактів забруднення навколишнього природного середовища, безпосередніх причин забруднення; характеру та розміру спричиненої шкоди; доцільності профілактичних заходів. Об'єктами дослідження є проби води, повітря, ґрунту, зразки рослин, тварин, проектна документація, технологічні регламенти [8, с. 294].

Слід зазначити, що судово-екологічна експертиза, як правило, має комплексний характер і проводиться екологами, хіміками, фізиками, біологами, агротехніками, судовими медиками, орнітологами та іншими фахівцями [12, с. 242].

До першої групи експертиз ми також відносимо судові експертизи екологічної спрямованості. Насамперед дендрологічну (визначає породи дерев); орнітологічну (об'єктом дослідження є птахи); зоологічну (досліджуються об'єкти тваринного походження); іхтіологічну (досліджуються різні види риб); ентомологічну (об'єктом дослідження є комахи); судово-геологічну (встановлює вид корисних копалин); водогосподарську (встановлює розмір шкоди в разі забруднення водних об'єктів); судово-ветеринарну (встановлює причини загибелі чи захворювання тварин); санітарно-гігієнічну (встановлює причини забруднення атмосферного повітря); гідрометеорологічну; рибогосподарську експертизи.

Наприклад, гідрометеорологічна експертиза може бути призначена слідчим у зв'язку з потребою вирішити такі питання: 1) в якому напрямку й на якій площі могли поширитися певні забруднювальні речовини від джерела забруднення за відомих метеорологічних умов; 2) якою повинна бути концентрація викинутих певним об'єктом забруднювальних речовин на цій території залежно від певних умов (відстань від об'єкта до зони забруднення, висота вивідних труб, обсяг викидів, напрямок та швидкість вітру, температура повітря); 3) в яку пору року й за який проміжок часу виявлені забруднювальні речовини могли переміститися на певну відстань у цій водоймі; 4) чи могли отрутохімікати з певного об'єкта потрапити на цю територію повітряним шляхом; 5) який обсяг води витрачений за певний проміжок часу в цій водоймі за певних метеорологічних умов; 6) які заходи із запобігання забрудненню навколишнього природного середовища слід провести на цьому об'єкті з урахуванням місцевих гідрометеорологічних умов [7, с. 80].

До другої групи технічних експертиз належать агротехнічні (призначаються в разі забруднення водойм стоками сільськогосподарського виробництва (отрутохімікатами, добривами) або коли забруднення атмосфери завдали шкоди сільському господарству, лісовим масивам, диким тваринам); зоотехнічні (встановлюють причини та рівень псування кормів для тварин, а також те, які зоотехнічні правила було порушено під час виконання певних робіт з догляду за тваринами); лісотехнічні; будівельно-технічні (встановлюють причини аварій під час будівництва очисних споруд); судово-технологічні (встановлюють порушення технології виробництва); гідротехнічні та інші [7, с. 81–82].

Третю групу становлять криміналістичні експертизи, зокрема дактилоскопічна (за слідами рук, ніг людини); трасологічна (за слідами взуття, використання знарядь вилучення природних ресурсів: інструментів, технологічних установок обробки чи переробки, а також транспортних засобів на місці події злочину); почеркознавча; техніко-криміналістичне дослідження документів (за слідами інтелектуального чи матеріального підроблення в документах).

Четверта група – це інші види експертиз, які слідчий призначає з урахуванням слідчої ситуації. Так, слідчому доцільно призначати судово-медичну ек-

пертизу для встановлення причини захворювання або загибелі людей; токсикологічну експертизу, щоб установити причини загибелі риби, а також наявність шкоди здоров'ю людини тощо.

Залежно від виду експертизи слідчий визначає установу, якій доручається її проведення. Насамперед це експертні установи Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я. Як експерти також залучаються фахівці науково-дослідних інститутів, Державної санітарно-епідеміологічної служби.

Враховуючи конкретну ситуацію, слідчий призначає ту чи іншу експертизу як на початковому, так і на подальших етапах розслідування.

Отже, використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування порушень законодавства про забруднення морів та інших водних джерел дає можливість компетентно вирішувати питання про відповідність або невідповідність дій особи (осіб) нормам певних законів, правил, інструкцій та інших нормативних актів; установлювати осіб, які відповідальні за допущені порушення; визначати причини події та можливості її запобігання.

Після проведення відповідних судових експертиз (трасологічних, хімічних, біологічних, екологічних тощо) з вилучених в процесі огляду слідів формується доказова база з метою її використання в подальшому в суді. Судові експертизи дають змогу встановити місце, час, тривалість, інтенсивність та безпосередні причини забруднення, встановити причини загибелі риб, забруднення акваторій, склад шкідливої речовини, її концентрацію, ототожнити особу порушника (дактилоскопічна експертиза та ДНК-експертиза), ототожнити транспортний засіб (трасологічна експертиза), встановити фальсифікацію документів (експертиза почерку та технічне експертиза документів) та інші завдання. В кожному конкретному випадку необхідно призначати лише ті види експертиз, які доцільні та мають доказове значення, а не ті, які можуть

«загромаджувати» справу «зайвими» експертизами, що лише затримують слідство, а їх проведення тягне додаткові матеріальні затрати. Якщо проведення одного виду експертизи виключає проведення іншого, то необхідно проводити ту експертизу, висновок якої містить більшу доказову значимість.

Таким чином, після проведення відповідних судових експертиз (трасологічних, хімічних, біологічних, екологічних тощо) з вилучених в процесі огляду слідів формується доказова база з метою її використання в подальшому в суді. Судові експертизи дають змогу встановити місце, час, тривалість, інтенсивність та безпосередні причини забруднення, встановити причини загибелі риб, забруднення акваторій, склад шкідливої речовини, її концентрацію, ототожнити особу порушника (дактилоскопічна експертиза та ДНК-експертиза), ототожнити транспортний засіб (трасологічна експертиза), встановити фальсифікацію документів (експертиза почерку та технічна експертиза документів) та інші завдання. У кожному конкретному випадку необхідно призначати лише ті види експертиз, які доцільні та мають доказове значення. Якщо проведення одного виду експертизи виключає проведення іншого, то необхідно проводити ту експертизу, висновок якої містить більшу доказову значимість. Доцільно розробити рекомендації для слідчих природоохоронної прокуратури щодо питань, які експертизи перш за все необхідно призначати, виходячи з конкретних випадків вчинення екологічних злочинів.

На наш погляд, необхідна чітка співпраця між слідчим, який проводить огляд та розслідує екологічний злочин, та спеціалістом, що допомагає йому. Тому доцільно проводити спільні навчання цих фахівців, практикувати проведення спільних науково-практичних семінарів та курсів підвищення класифікації. Також необхідно не тільки встановити суворіші санкції за скоєння екологічних злочинів, а й створити умови, щоб вони були невідворотними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршаница М.Н. Методические рекомендации по расследованию преступных загрязнений водных объектов / М.Н. Аршаница, С.В. Кузьмин. – СПб. : ГосНИОРХ, 1991. – 440 с.
2. Васильев М.В. Возмещение вреда, причиненного здоровью граждан неблагоприятным воздействием природной среды / М.В. Васильев // Законность. – 1994. – № 7. – С. 25–32.
3. Винберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : [учеб. пособие] / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. – Волгоград, 1979. – 314 с.
4. Грузкова В.Г. Классификации судебных экспертиз в судебной экспертологии / В.Г. Грузкова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. мат. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 2002 рік). – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 76–79.
5. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы : [учеб. пособие.] / [С.П. Дидковская, Н.И. Клименко, В.К. Лисиченко]. – К., 1997. – 287 с.
6. Духно Н.А. Расследование экологических преступлений / Н.А. Духно, Ю.Г. Корухов. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. – 299 с.
7. Селиванов Н.А. Расследование преступных загрязнений природной среды : [учеб. пособие] / Н.А. Селиванов, К.С. Скоромников. – М. : Изд-во МНЭПу, 1994. – 104 с.
8. Справочник следователя. Практическая криминалистика: подготовка и назначение судебных экспертиз. – М. : Российское право, 1992. – 378 с.
9. Туровець Ю.М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля / Ю.М. Туровець // Форум права. – 2011. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/index.htm>.
10. Шиканов В.И. Комплексная экспертиза и ее применение при расследовании убийств / В.И. Шиканов. – Иркутск, 1976. – 347 с.
11. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В.Е. Коноваловой. – Х., 1994. – 226 с.
12. Экологическое право : [учебник для вузов] / под ред. В.В. Гучкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 428 с.